

ИСТОРИЯ

УДК 39

ЧАРАДЗЕЙСКІЯ ПРАКТЫКІ ў РАМКАХ БЕЛАРУСКАГА ТРАДЫЦЫЙНАГА ВЯСЕЛЛЯ

І. Г. БОНДАР

(Прадстаўлена: д-р гіст. навук, дац. У. А. ЛОБАЧ)

Вяселле як рытуал пераходнага тыпу мае значэнне сімвалічнай мяжы і яе перасячэння як у прасторавым, так і сацыяльным плане. У этнаграфічных апісаннях беларускага традыцыйнага вяселля даволі часта можна сустрэць звесткі пра выпадкі шкоднаснага магічнага ўздзеяння на маладых і іншых удзельнікаў вясельнага абраду. Чарадзеяства, у народнай традыцыі, абагульненае найменне ўсіх выпадкаў магіі, якія маюць шкоднасны ўплыў на навакольны свет. Яно закранала ўсе сферы жыццядзейнасці чалавека, у тым ліку і вяселле. Магічныя практыкі ў рамках вяселля маглі мець як шкоданосны, так і апатрапейны характар.

Ключавыя словы: чараўніцтва, чарадзейскія практыкі, вяселле, суроки, доля маладых, расліны.

Вяселле – комплекс абрадаў і звычаяў у спалучэнні з разнастайнымі фальклорнымі элементамі (песні, музыка, танцы, гульні і інш.), закліканы аформіць і ўзаконіць змену сацыякультурнага статусу яго галоўных удзельнікаў – маладога і маладой – у рамках вясковай супольнасці. Паступова праходзячы ўсе этапы рытуала, жаніх і нявеста пазбаўляюцца ўсіх характарыстык старога (маладзёвага) статусу і набываюць прыкметы, уласцівыя новаму статусу жанатых (дарослых) людзей.

Прамежкавы (лімінальны) этап – мяжа паміж двума станами, падчас якой лімінальны персанаж знаходзіцца ў няпэўным стане, пазбаўлены прыкмет як старога, так і новага статусу. Лімінальны персанаж вяселля – маладыя, пазбаўляюцца прыкмет сваёй культуры. Маніпуляцыі з валасамі, такія як расплятанне касы, падстрыганне і падсмольванне валасоў, пазбаўлялі маладых прыкмет іх ранейшага стану [8, с. 76]. У час пераходу ад старога статусу да новага, маладыя асабліва ўспрымальныя да рознага роду магічных уздзеянняў, таму на вяселлі актыўна выкарыстоўваюцца разнастайныя сімвалічныя прыёмы ўплыву на маладых з мэтай фарміравання пажаданых якасцей і ўласцівасцей, што неаднакратна фіксуецца этнаграфічнымі матэрыяламі. “Як на вяселлі дзядзька Васіль падарыў, пабагаславіў мяне, а тады кажыць: “Да пусьць мінае нас усякая бяда – Тут жэняцца Саўскі Бор і Слабада. А мы дзевачкі не ўрочныя, А мы дзевачкі малочныя”. Гэта каб ніхто не урок, каб было ў грудзях (малако)” [10, с. 56].

Чараўніцтва не з’яўляецца структурным элементам вясельнага рытуалу, а ўносіць у яго ход дэструкцыйно і негатыўна ўплываць як на ўдзельнікаў абраду ў цэлым, так і на шлюбную долю маладых. Усе благія выпадкі (хваробы, дзіцячая смяротнасць, адсутнасць дзяцей і інш.) звязваліся вясковымі з магымымі чарамі, учыненымі ў часе вяселля. “Пад час вяселля, калі хтосьці з дружыны гарыць гневам да маладой, то каб у яе ў будучым паміралі дзеці, ен павінен знайсці хоць адзін лісток “ляды” (дзікага гарошку) ці руты з вянца, які упрыгожвае ей галаву, і кінуць лісток на перую стрэчную магілу” [3, с. 217]. Але магічныя практыкі ў рамках вяселля маглі мець як шкоднасны, так і апатрапейны характар. Маладой, каб ніхто не сурочыў і не зачараваў яе, давалі пры ад’ездзе пад вянец, а то і на ўвесь час вяселля галоўку цыбулі [2, с. 545].

Калі ў вёсцы быў чараўнік, то яго абавязкова запрашалі на вяселле, гэта было праявай, хоць і баязлівай, але павягі да чараўніка, таксама такім чынам чараўнік падтрымліваў сваю асабістую негалосную ўладу ў вёсцы. Ведзьм амаль ніколі не запрашалі на вяселле, ад чаго некаторыя крыўдзіліся. “Ну ехалі ўжо ад нявесты к жаніху. І выйшла эта самая старуха. А ён яе на свадзьбу не пазваў. Яны жылі так па суседству. Так, як во ў мяне эта суседка жывець цераз дарогу. “Ну што, – гаворыць, – на свадзьбу не пазваў, ну хоць на пахароны прыду” [...] Так ён нявесту эту завёў у хату, за стол пасадзіў, а сам цераз стол, і як пабег. І там у нас такі ёсць лес. Прыбег у гэты лес і крычыць: “Дружок, дай руку”. І вы знаеце, па такому дзераву забраўся, што там ні сучка не было, нічога, як нячыстая сіла яго ўзнесла туды. Тады там лесніцы звязвалі, штоб яго какнебудзь дастаць, штоб ён не мог задавіцца. А ён адной рукой ужо дзержыцца, а другой рамень адшпільваець – на рамню будзець вешацца” (Віцебскі р-н) [11, с. 71].

Абавязковае запрашэнне чараўніка на вяселле мае дваістае тлумачэнне. Па-першае, ён выступаў своеасаблівым абярэгам для маладых, то бок ён мог выявіць і абясшкодзіць чары, зробленыя на маладых, або пакараць таго, хто збіраўся гэта зрабіць, або ўжо зрабіў. “Свадзьба была. А ў нас быў чараўнік. І не пазаві – здзелаіць. І пазаві – можаць здзелаць. Алі еслі хто здзелаіць, то можаць аддзелаць. Ста-

раліся падлажыць (чары) у той узёл, дзе будучь спаць. А ён усё нашоў. Узяў, прыносіць з утра сюды, дзе хазяйка будзець печ тапіць і гаворыць: “Як толькі первы дым пакажацца, закіньця туды за дровы”. Як закінулі – прыбігаіць баба нагала, качаргу ўхапіла, абжаргала (асядлала) і скрозь дзярэўні ўзад-упярод. А так бы маладыя гэтак раздзеліся і бегалі” (Верхнядзвінскі р-н) [11, с. 32].

Па-другое, прысутнасць чараўніка ў якасці аднаго з цэнтральных дзеючых персанажаў рытуалу, дзе фармуецца новая сямейная адзінка сельскай грамады, адпавядала яго ўласнай стратэгіі, якая заключалася ва ўсталяванні і падтрыманні асабістай улады ў вясковым соцыуме [5, с. 215].

Але калі чараўніку не аказвалася належнай увагі, то тады вяселле магло скончыцца драматычна. Яшчэ ў першай палове XIX ст. вядомы беларускі літаратар Ян Баршчэўскі апісаў канфлікт Парамона (чараўніка) з Акімам і Грышкай, тэя абвінчалі чараўніка. У адказ на гэта Парамон загаварыў гарэлку, а Акім з Грышкай пачалі плясаць ды іграць на дудзе, пакуль чараўнік не насыціўся помстай [1, с. 19-20]. Такая мадэль узамаадносін чараўніка з вясковай грамадой была вельмі трывалай і захоўвалася да XX ст., пра што сведчаць матэрыялы палявых даследаванняў. “Вот я гэта, як вышла замуж у дзярэўню Пранікі. Там расказвалі, была свадзьба, і аднаго мужчыну там не ўгасьцілі: не далі там выціць. Ну і ён, вродзе, падробіў маладой, што яна завалілася, як нежывая. Тады і дагадаліся. І ўгасцілі. І ўсе было харашо” (Ушацкі р-н) [11, с. 32]. Аналагічную з’яву, калі чараўнік на вяселлі карае непрыяцеляў, ў першай палове XIX ст. апісаў вядомы беларускі літаратар Ян Баршчэўскі [1, с. 19-20], што ўказвае на трывалы і кансерватыўны характар падобных уяўленняў. У час канфлікта з чараўнікамі, ні палажэнне людзей у соцыуме, ні пол не гулялі ніякай ролі ў пакаранні крыўдзіцеляў. “А гэта шчыталася, як бы ўжо шляхціч жаніўся. [...]музыка была, танцаваць пашлі [...] ён гэтага во так локцем гэтага Івана таўхануў [...] ты не будзеш тут стаяць, батрак, каля мяне”. А гэты тады: “Ах, як так, ах ты, шляхціч, ды пархаты, будзеш ты мяне надштурхоўваць”. Ён плюнуў і з хаты вон. Уся свадзьба, што прыехалі і што былі, з-за столу вон [...] усе здзеліся і садзяцца тут усе [...] усе пазналі, што гэта Іванова работа [...]Разьдзеліся ды пасадыліся [...] дагадаліся, што нада іцьці ка Івану [...] Ён прышоў і толькі плюнуў, і яны ўсе паўставалі, панадзяваліся” (Ушацкі р-н) [10, с. 226].

Таксама варта адзначыць, што ў наратывах пра канфлікты з моцнымі чараўнікамі на вяселлі ў якасці пакарання часта фігуруе з’ява ператварэння чараўніком людзей у ваўкоў. “Адна пара жанілася, свацьба ў нас была. А саседа ні прыгласілі. А ён што здзелаў. Быў, казалі, чараўніком быў. Дык дзеўка гэта ваўчыцай абярнулася, а жаніх – ваўком, бегаюць па полю. Дык таго чалавека прыгласілі, напайлі. А каб аддзелаць, ён іх цераз ізгароду турнуў. Во як было” (Ушацкі р-н) [11, с. 52].

Да найбольш распаўсюджаных уздзеянняў адмоўнага характару варта аднесці сурокі. Сурокі – немач, псота ці іншае няшчасце, выкліканае благім поглядам, словам ці думкамі ў бок чалавека. Сурокі бываюць як зламаныя, так і ненаўмыслныя. Таму на ўсіх этапах вяселля прадпрымаецца шэраг захадаў апатрапейнага характару менавіта ад сурокаў. То бок разнастайныя прадметы выкарыстоўвалі ў якасці абярэгаў. Найчасцей гэта шпілька, ці іголка, уваткнутая ў адзенне галоўкай уніз [9, с. 190].

У магічных практыках з ахоўнымі мэтамі выкарыстоўваецца мноства зэлак, а ў вясельнай абраднасці існуе шмат павер’яў, звязаных з раслінамі. “Каб ніхто не сурочыў і не “зачараваў”, маладая бярэ з сабой галоўку цыбулі ці часныку і носіць увесь час на вяселлі” [4, с. 120]. Падчас вяселля, як моманту небяспечнага, расліны часта ўжывалі ў якасці апатрапея. Множнасць мака абумовіла выкарыстанне яго ў якасці абярэга, яго клалі ў чаравікі нявесце [7, с. 300]. “Княгіня”, едучы да шлюбу, бярэ з сабою сушаныя грушы-дзічкі і кідае іх на кожную стрэчную дарогу ці сцежку – каб не было на яе “ўразак” ніякіх [3, с. 200].

Існуе шэраг абрадавых дзеянняў, накіраваных на “праграмаванне” долі маладых. Напрыклад, звычайна жменьку ці хача б шчопаць льнянога насення маладая, выязджаючы да шлюбу, хавае за пазухаю, а калі стане перад алтаром, стараецца неўпрыкмет аслабіць “паясніцу”, каб зерне пасыпалася на дол. Гэта спрыяе лёгкасці будучых родаў [3, с. 200]. Каб нараджаліся сыны, нявеста пад час вячання трымала за пазухаю гарэхі. У гэтай сітуацыі акцэнтавалася іх суаднесенасць менавіта з мужчынскім пачаткам [6, с. 227]. Асабліва роля адводзілася на чынню пасцелі. У якасці абярэгаў ад сурокаў у ложка маглі класці таўкач, нож, серп. А збожжа, вывернуты кажух – мусілі спрыяць плоднасці і багаццю маладых [6, с. 230].

Такім чынам, у структуры традыцыйнага беларускага вяселля магічныя практыкі займалі важнае месца. У час пераходу ад старога статусу да новага, маладыя асабліва ўспрымальныя да рознага роду магічных уздзеянняў, таму на вяселлі актыўна выкарыстоўваюцца разнастайныя сімвалічныя прыёмы ўплыву на маладых. Калі ў вёсцы быў чараўнік, то яго абавязкова запрашалі на вяселле, бо ён выступаў свосасаблівым абярэгам для маладых, то бок ён мог выявіць і абясшкодзіць чары, зробленыя на маладых, або пакараць таго, хто збіраўся гэта зрабіць, або ўжо зрабіў. Але калі чараўніку не аказвалася належнай увагі, то тады вяселле магло скончыцца драматычна. Сурокі –найбольш распаўсюджаны ўдзеянне адмоўнага характару, таму на ўсіх этапах вяселля прадпрымаецца шэраг захадаў апатрапейнага

характару. У магiчных практыках выкарыстоўваецца мноства зёлак, найчасцей ў якасці апатрапея, і накіраваны на змену характарыстык долі маладых.

ЛІТАРАТУРА

1. Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2005. – 214 с.
2. Васілевіч, У. Цыбуля / У. Васілевіч // Беларуская міфалогія : Энцыклапедычны слоўнік. - Мінск: Беларусь, 2004. – с. 545.
3. Жыцця адвечны лад: Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кн. 2 / Укл., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 607 с.
4. Зямная дарога ў вырай. Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кн. 3 – Мінск : Беларусь, 2010. – 717 с.
5. Лобач, У. А. Вобраз чараўніка ў традыцыйнай карціне свету беларусаў Падзвіння XX – пач. XXI ст. (па матэрыялах этнаграфічных экспедыцый ПДУ) / У. А. Лобач // Беларускае Падзвінне: вопыт, методика і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў. - Полацк, 2014. - Ч. 2. - С. 213–219.
6. Лобач, У. А. Эрас у беларускай традыцыйнай культуры / У.А. Лобач // Studiamythologiaslavika. 2003. - с. 205 – 248.
7. Малоха, М. Мак / М. Малоха // Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. - Мінск: Беларусь, 2004. – с. 300.
8. Мішына, В. І. Традыцыйная сямейная абраднасць беларусаў: гісторыка-культуралагічны аспект: вучэбна-метадычны комплекс: вучэб.-метад. комплекс для студ. спец. 1-21 03 01 “Гісторыя” / В. І. Мішына. – Наваполацк: ПДУ, 2007. – с. 220.
9. Мішына, В.І. Шкоданосная магія ў традыцыйным вясельным абрадзе беларусаў Падзвіння: светапоглядныя асновы і механізмы дзеяння (др. Пал. Хіх – перш. Пал. Хх стст.) / В. І. Мішына, П. І. Мішін // Беларускае Падзвінне: вопыт, методика і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў. - Полацк, 2011. - Ч. 2. - С. 189-193.
10. Полацкі этнаграфічны зборнік/ склад. У. А. Лобач, У. С.Філіпенка. – Вып. 1: Народная медыцына беларусаў Падзвіння : у 2 ч. – Ч. 2. - Наваполацк : ПДУ, 2006. – 332 с.
11. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У. А. Лобача. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. – Ч. 2. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – 368 с.